
ФРАНЦЫСК СКАРЫНА — ГРАМАДЗЯНІН ЕЎРОПЫ І ПАТРЫЁТ

Адам Мальдзіс (Мінск, Беларусь)

СКАРЫНАЎСКАЕ ВЫДААННЕ ДЛЯ «СЯРЭДНЯГА САСЛОЎЯ»

Шаноўныя калегі!

Сёння мы сабраліся на IV Скарынаўскія чытанні, прысвечаныя знамянальнай юбілейнай даце — 490-годдзю выхаду з друку «Малой падарожнай кніжкі». А гэта было не толькі першае выданне, якое з’явілася на свет пасля вяртання Францыска Скарыны з Прагі ў Вільню, але і пачатак кнігадрукавання на тэрыторыі ўсяго Вялікага Княства Літоўскага, куды тады, як вядома, уваходзілі як этнічна літоўскія («жамойцкія»), так і беларускія («рускія», «русінскія», «крывіцкія») землі.

Больш таго, «Малая падарожная кніжка» — гэта таксама пачатак далучэння да друкарскай справы ўсіх усходнеславянскіх зямель, сёння — беларускіх, рускіх і ўкраінскіх. Яна выйшла на 42 гады раней, чым «Апостал» Івана Фёдарова і Пятра Мсціслаўца (1564), які часам памылкова лічыцца першай кнігай, надрукаванай ва Усходняй Славяншчыне. Такого факту нам не маглі дараваць (дарэчы тут будзе ўспомніць адну падзею, якой я сам быў сведкам) маскоўскія даследчыкі, нават вонкава спрыяльна да нас настроеныя. Калі ў 1967 годзе ў Мінску даволі ўрачыста адзначалася 450-годдзе беларускага кнігадруку (а толькі што прайшло 400-годдзе рускага), то на гэтае навуковае свята (праводзілася яно ў вялікай канферэнц-зале галоўнага корпуса АН БССР) прыехалі нават аддаленыя ад нас таджыкі, але рускую навуку прадстаўляў толькі Антоній Флароўскі, які да таго ж пражываў у Празе, лічыўся і эмігрантам, і напалову чэшскім славістам. Пра тое, што Іван Фёдараў, мяркуючы па яго яўна шляхецкаму генеалагічнаму знаку, паходзіў, напэўна ж, з беларускіх зямель, што яго натхняў (тут я цалкам упэўнены) скарынаўскі прыклад, на мінскіх урачыстасцях гучна не згадваў ніхто, толькі — шэптам, у перапынках.

Міжнародная канферэнцыя 1967 года (матэрыялы яе выйшлі пасля надзіваназначнага галоўлітаўскага рэдагавання праз год) па праву магла б лічыцца Першымі Скарынаўскімі чытаннямі, але аб працягу справы, на той час яшчэ даволі няпэўнай, тады не падумалі. А да наступнага значнага юбілею было больш за 20 гадоў.

І вось наступілі васьмідзясятыя гады, пачаліся размовы пра хуткае 500-годдзе з часу (не з дня!) нараджэння Скарыны. Даволі апрыёрна, насуперак многім фактам біяграфіі нашага першадрукара было прынята рашэнне, што прыйшоў ён на свет у 1490 годзе.

На гэты раз ініцыятывы знізу і зверху даволі мірна спалучыліся. З дазволу ЦК КПБ у АН БССР загадзя, за восем гадоў наперад, быў створаны аргкамітэт. Зразумела, што ўзначальваць яго павінен быў прынамсі віцэ-прэзідэнт, які адказвае за гуманітарную сферу. У 1982 годзе старшынёй аргкамітэта стаў толькі што прызначаны на гэтую пасаду вядомы літаратуразнавец і пісьменнік Іван Навуменка, які быў мэтанакіраваным, настойлівым і ў меру асцярожным, таму здолеў да юбілею многа чаго зрабіць (пяць навуковых зборнікаў, выданне трохтомнай «Бібліі» і, асобна, той жа «Малой падарожнай кніжкі»), дзве навуковыя сесіі, урачыстасці ў Мінску і Полацку, Маскве і Вільнюсе, Празе і Нью-Ёрку). Правай і даволі энергічнай рукой Івана Якаўлевіча стаў работнік прэзідыума, а потым супрацоўнік Інстытута літаратуры Віктар Дарашкевіч, а ўся чарная работа, падрыхтоўка канферэнцый і рэдагаванне зборнікаў выпалі на долю сектара беларускай дакастрычніцкай літаратуры, якім я тады загадваў. Кваліфікавана ў перад'юбілейнай дзейнасці ўдзельнічалі Вячаслаў Чамярыцкі і Аляксандр Коршунаў, некалькі аспірантаў. Па чарзе мы ездзілі ў Маскву і Ленінград, Вільнюс і Кіеў, Варшаву і Лондан, Прагу і Берлін, выяўлялі там магчымых удзельнікаў скарынаўскіх мерапрыемстваў. Сярод тых, хто нам плённа і ахвотна дапамагаў з зарубежнікаў, найперш трэба назваць Аляксея Каўку, Юрыя Лабынцава, Мікалая Нікалаева, Васіля Пуцко, Барыса Сапунова (Расія), Джыма Дынглі (Вялікабрытанія), Ляваса Уладзіміроваса (Літва), Базыля Белаказовіча, Марцэлія Космана, Эльжбету Смулкову (Польшча), Тараса Лучука (Украіна), Францішку Сокалаву (Чэхія).

Характэрна, што пераважная частка названых вышэй зарубежных даследчыкаў, набраўшыся на скарынаўскіх урачыстасцях павагі і нават любові да Беларусі, ахвотна прыехала ў наступным, 1991 годзе ў Мінск на ўстаноўчы Першы міжнародны кангрэс беларусістаў, засталася ў складзе нашай асацыяцыі і потым ахвотна працягвала даследаваць першы этап беларускага кнігадрукавання. Так што, думаецца мне, мы маем поўнае права лічыць Францыска Скарыну патронам Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў. Скарынаўская тэматыка нязменна прысутнічала на ўсіх кангрэсах і многіх рэгіянальных канферэнцыях МАБ. А на трэцім кангрэсе, прысвечаным праблеме «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый», працавалі секцыі «Справа Францыска Скарыны ў еўрапейскім кантэксце» і «Скарынаўскія

традыцы і ўсходнеславянскае кнігадрукаванне», матэрыялы якіх увайшлі ў 20 выпуск серыі «Беларусіка=Albaruthenica» (Мінск, 2001).

Трэція ж Скарынаўскія чытанні былі прысвечаны 480-годдзю беларускага кнігадрукавання, яны адбыліся на радзіме першадрукара, у Полацку, 9–12 верасня 1997 года, а матэрыялы іх склалі 9-ы том серыі «Беларусіка=Albaruthenica», выдадзены ў 1998 годзе.

Перш чым перайсці да свайго асноўнага пытання — характарыстыкі значэння і адметных рысаў «Малой падарожнай кніжкі», хацеў бы зрабіць адну вельмі істотную заступку. Я ўпэўнены, што нашы чацвёртыя чытанні трэба было праводзіць не ў 2012, а ў мінулым, 2011 годзе. Чаму? — здзівіцеся вы. — У кніжцы ж змешчаны, прынамсі ў капенгагенскім экзэмпляры, пасхаліі, каляндар велікодных свят якраз пачынаючы з 1522 года. Якраз таму, шануюныя калегі, і хочацца запярэчыць мне. Зыходзячы з практычных, нават камерцыйных мэтаў, календары ва ўсім свеце звычайна друкуюцца не ў год, калі ён пачаўся ўжо, але на год раней. Вось чаму я ўпэўнены, што выхад з друку «Малой падарожнай кніжкі», а значыць і пераезд Скарыны з Прагі на радзіму, трэба датаваць **1521 годам**. Гэта пераносіць на год раней пачатак кнігадрукавання ў Вялікім Княстве Літоўскім.

Дарэчы, дзіўным, прадуманым загадка здаецца мне гэты пераезд, гэтае вяртанне першадрукара на радзіму, бліжэй да чытача, да «праваслаўнага люду паспалітага».

Па-першае, мне невядомы падобны прыклад пераезду гуманітарна-асветніка на іншае месца, прытым аддаленае, разам з друкарскім варштатам і нават друкараром. Звычайна тады пераязджалі ў падрыхтаванае загадка месца. Вядома, Скарына спадзяваўся, што ў Вільні яму дапамогуць дабрадзеі-мяшчане, але рызыка, а калі хочаце, то і новы падыход да друкарскай справы ўсё ж у пераездзе выразна праглядаюцца.

Па-другое, Скарына выбраў не карацейшы, а даўжэйшы, больш складаны і небяспечны шлях. Ён паехаў не праз Кракаў, добра знаёмы яму па ўніверсітэту, а праз памежны Вроцлаў, дзе ў яго канфіскавалі частку тыражу пражскіх выданняў перакладу Бібліі, якія ён вёз для далейшага распаўсюджвання, можа быць, праз пасрэдніцтва тых жа сваіх віленскіх дабрадзеяў. Але мне здаецца, што канфіскацыя была ўяўная, толькі для выгляду перад тымі ж хлебадаўцамі. Бо, аказваецца, да Скарыны ў час яго знаходжання ў Вроцлаве прыязджаў адзін з лужыцка-сербскіх асветнікаў. А потым... 10 экзэмпляраў тых жа перакладаў, пераплеценых у адзін канвалют, аказаліся ў галоўнай бібліятэцы сталіцы тых жа лужыцкіх сербаў Гёрліцы (Згажэльцы)! Гэты канвалют нямецкія калегі мяркуюць паказаць на выставе ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі. Але пра яго магчымае (ад Скарыны) і пэўнае (ад лужыцкіх сербаў) паходжанне яны пакуль што (па зразумелых прычынах) маўчаць. Мне ж здаецца, што ніякай канфіскацыі ў Вроцлаве не было, што Скарына мэтанакіравана вёз і перадаў экзэмпляры пражскіх выданняў славянам-«сорбам», каб яны карысталіся

імі, а магчыма і ўзнавілі друкарскім спосабам, бо наступны варыянт працягу, маскоўскі, быў яшчэ непрадуманы і не актуальны.

Рэфарматарска-наватарскі характар «Малой падарожнай кніжкі» заключаецца найперш у яго адрасаванасці: ранейшыя біблейскія выданні былі прызначаны не для індывідуальнага, а для супольнага карыстання ў храме, для размяшчэння не ў кішэні ці сундуку падарожніка, не ў яго жыллі, а на прастоле (алтары).

Выдаючы «Малую падарожную кніжку», Скарына, ці не першым у тагачаснай Еўропе, арыентаваўся не на тагачасныя эліты, не на магнатаў ці духавенства, а на «трэцяе саслоўе», якое толькі што нараджалася, не бавіла час на адным месцы, а падарожнічала. А гэта былі купцы (такія ж, як бацька ці брат Скарыны), школяры, што дабіраліся ў еўрапейскія ўніверсітэты, рыцары, чыноўніцтва. Іх лічылася яшчэ нямнога, але за імі была будучыня.

Вядома, для канчатковага заключэння патрэбен уважлівы аналіз усёй тагачаснай еўрапейскай кніжнай прадукцыі. Але на падставе тых фактаў, якімі валодаюць беларускія даследчыкі, можна зрабіць вывад, што «Малая падарожная кніжка» — гэта сапраўдная рэнесансная рэвалюцыя. І не толькі ў кнігадрукаванні, але і ў арыентацыі на індывідуальнага карыстальніка, спажыўца. Ледзь паспеўшы нарадзіцца, духоўная кніжка пачала ўжо адначасова рабіцца і свецкай (згадаем «Пасхаліі»), дэмакратызавалася разам са спажыўцом.

У заключэнне — некалькі слоў пра тое, што ж чакае беларусістаў, найперш скарыназнаўцаў, далей. А чакае адзін з самых значных юбіляў. Ужо хутка, у 2017 годзе, мы будзем святкаваць 500-годдзе выхаду скарынаўскага Псалтыра, беларускага і ўсходнеславянскага кнігадруку ўвогуле. Зразумела, што гэта будзе самы зручны час для правядзення Пятых скарынаўскіх чытанняў, на якіх будуць падведзены вынікі працы на працягу некалькіх стагоддзяў і намечаны далейшыя перспектывы. Я не сумняваюся, што да юбілею будуць перавыдадзены трохтомная Біблія ў перакладзе Скарыны і асобна напauсувенiрная ўжо «Малая падарожная кніжка». Хацелася б толькі, каб у 2017 годзе Мінск (ці Полацк) па нядаўняму прыкладу армянскага Ерэвана быў абвешчаны еўрапейскай (ці сусветнай) кніжнай сталіцай і каб юбілей беларускага кнігадрукавання быў спалучаны з 800-годдзем першага вядомага пісьмовага ўпамінавання нашага этнічнага наймення Бялая Русь (Alba Ruscia). Такое спалучэнне можа стаць сапраўдным нацыянальным, дзяржаўным святам.